

Малишева Дар'я Романівнааспірантка кафедри педагогіки та освітнього менеджменту
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

Миколаїв, Україна

E-mail: dashkami@i.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0827-384X>**Педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності
в дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення**

У статті наголошено, що одним із пріоритетних завдань дошкільної освіти визначено становлення компетентностей дитини, що дає їй змогу бути активним перетворювачем власного життя та довкілля, мати право свободи вибору і ставати суб'єктом власної життєдіяльності та діяльності з однолітками й дорослими в суспільному довкіллі. Акцентовано, що соціально-громадянська компетентність дітей старшого дошкільного віку є компетентністю, окресленою Базовим компонентом дошкільної освіти як ключова. Вказано, що соціально-громадянська компетентність у дослідженні розглядається як комплексна характеристика дошкільника як особистості, що виявляється в готовності оволодіння соціальною уявленнями та взаєминами і здатності активно брати посильну участь у соціальних подіях, заснована на загальнолюдських якостях особистості та спрямована на реалізацію громадянських цінностей, дотримання соціальних правил і норм поведінки в щоденній життєдіяльності. На підставі теоретичного аналізу сутності та змісту соціально-громадянської компетентності дошкільника із загальним недорозвиненням мовлення визначено компоненти соціально-громадянської компетентності дітей означеної категорії: когнітивний, комунікативний та діяльнісний, кожному з яких відповідають конкретні критерії та показники. Обґрунтовано й розкрито педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку з вадами мовлення, а саме: організація в групах закладу дошкільної освіти особистісно зорієнтованого процесу в комплексі з корекційно-розвитковою роботою для задоволення соціально-освітніх потреб дітей із загальним недорозвиненням мовлення; створення мовленнєво-розвивального середовища в логопедичних групах закладів дошкільної освіти через оптимізацію корекційного інструментарію та використання проєктної діяльності; забезпечення командної взаємодії усіх фахівців і батьків дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення в процесі формування їхньої соціально-громадянської компетентності під час використання проєктної діяльності.

Ключові слова: соціально-громадянська компетентність дошкільника, загальне недорозвинення мовлення, мовленнєві порушення, педагогічні умови, корекційно-розвиткова робота.

Вступ. У державних документах із питань освіти (у Законах України «Про дошкільну освіту», «Про охорону дитинства», Базовий компонент дошкільної освіти тощо) одним із пріоритетних завдань визначено становлення компетентностей дитини під час здобуття дошкільної освіти. У зв'язку із цим особливої уваги заслуговує питання розроблення теоретичних і практичних засад формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку. Водночас проблема формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку ускладнюється порушеннями мовлення, тож особливої актуальності набуває процес її формування у дітей із загальним недорозвиненням мовлення.

Аналіз досліджень сучасних науковців щодо проблеми соціально-особистісного розвитку дитини дошкільного віку, формування соціальної компетентності дошкільників з нормотиповим розвитком (М. Айзенбарт, М. Докторович, В. Кузьменко, О. Литвишко, О. Максимова, О. Павленко, Т. Піроженко, Я. Свириденко, І. Рогальська-Яблонська, Л. Тарабасова та ін.), дітей з порушеннями мовлення (Л. Андрусишин, Р. Левіна, М. Лемещук, Ю. Рібцун, Л. Трофіменко та ін.) свідчить про необхідність посилення уваги до формування соціальної та особистісної сфер дошкільників, що сприяє активізації їхнього соціально-особистісного потенціалу. Водночас у сучасних дослідженнях недостатньо вивчено проблему

формування соціально-громадянської компетентності дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. Така ситуація потребує теоретичної розробки питання та його практичної реалізації.

Мета та завдання дослідження. Мета статті полягає у визначенні й обґрунтуванні педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

Завдання дослідження: схарактеризувати сутність категорії «педагогічні умови», визначити педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності в дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення; обґрунтувати їх важливість для підвищення ефективності формування соціально-громадянської компетентності в дітей означеної категорії; коротко розкрити аспекти реалізації кожної з означених педагогічних умов.

Матеріали та методи дослідження. Дослідження здійснено за допомогою методу аналізу наукових джерел, у яких розкрито особливості формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення та визначено сутність і структуру означеної компетентності. За допомогою методу синтезування й узагальнення наукових даних сформульовано визначення категорії «формування соціально-громадянської компетентності в дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення», визначено педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку.

Результати дослідження. Беручи до уваги той факт, що соціально-громадянська компетентність дитини дошкільного віку є новою ключовою для дошкільної освіти компетентністю, окресленою Базовим компонентом дошкільної освіти, цей феномен розглядаємо як комплексну характеристику дошкільника як особистості, що виявляється в готовності оволодіння соціальними уявленнями та взаєминами і здатності брати посильну участь у соціальних подіях, заснована на загальнолюдських якостях особистості і спрямована на реалізацію громадянських цінностей, дотримання соціальних правил і норм поведінки в щоденній життєдіяльності. Формування соціально-громадянської компетентності дошкільника із загальним недорозвиненням мовлення визначено як процес оволодіння дитиною соціальними уявленнями та взаєминами і здатністю брати посильну участь у соціальних подіях, формування громадянських поглядів, переконань, який ускладнюється недорозвиненням мовлення і дефіцитарністю критеріїв соціально-громадянської компетентності, що перешкоджає їх ефективному формуванню та зумовлює порушення в загальному процесі соціалізації дитини. На підставі теоретичного аналізу сутності та змісту соціально-громадянської компетентності дошкільника із загальним недорозвиненням мовлення було визначено компоненти соціально-громадянської компетентності дітей означеної категорії: когнітивний, комунікативний та діяльнісний, кожному з яких відповідають конкретні критерії та показники. Результати проведеного констатувального експерименту засвідчили, що діти старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення переважно мають низький рівень сформованості соціально-громадянської компетентності загалом і кожного з її критеріїв (перцептивно-когнітивного, потребово-комунікативного та діялісно-регулятивного) зокрема, що пояснюємо не тільки певними загальними, але й індивідуальними особливостями дітей означеної категорії, які бралися до уваги під час розробки змісту та напрямів формувального експерименту.

Обґрунтовуючи теоретичні засади формувального експерименту, виходили з розуміння того, що ефективність формування соціально-громадянської компетентності в дитини із загальним недорозвиненням мовлення залежить від активізації особистісного та соціального потенціалу її становлення, комплексного характеру корекційно-розвиткових і виховних впливів усіх агентів соціалізації, а педагогічні умови її забезпечення розуміємо як сукупність взаємопов'язаних обставин, чинників, елементів (змісту, форм та методів) освітнього процесу, що з огляду на особливості порушень соціально-мовленнєвого розвитку в дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення сприяють ефективному формуванню їхньої соціально-громадянської компетентності.

Аналіз та узагальнення теоретичних положень щодо особливостей формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення, а також вивчення стану її сформованості дали змогу визначити такі педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку означеної категорії: організація в групах закладу дошкільної освіти особистісно зорієнтованого процесу в комплексі з корекційно-розвитковою роботою для задоволення соціально-освітніх потреб дітей із загальним недорозвиненням мовлення; створення мовленнєво-розвивального середовища в логопедичних групах закладів дошкільної освіти через оптимізацію корекційного інструментарію та використання проектної діяльності; забезпечення командної взаємодії усіх фахівців і батьків дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення в процесі формування їхньої соціально-громадянської компетентності під час провадження проектної діяльності.

У сучасних психологічних і соціально-педагогічних дослідженнях особистісно зорієнтований підхід розглядається як важлива психолого-педагогічна та методологічна позиція, основу якої становить цілісність визначальних настанов, психодіагностичних засобів, технологій навчання та виховання дітей, спрямованості соціально-педагогічної діяльності, що забезпечують більш докладне та всебічне розуміння особистості дитини, як підґрунтя для створення умов її гармонійного розвитку в освітньому процесі. Сучасні науковці, що розробляють різноманітні аспекти корекції у межах спеціальної освіти, визначають «корекцію» як «спеціально організований педагогічний процес, усі компоненти якого (цільовий, змістовий, методичний, організаційний і результативний) мають свої особливості, що відрізняють корекцію від навчання і виховання» (Супрун, 2005: 22). Формування соціально-громадянської компетентності в дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення в дослідженні розглядаємо в аспекті корекційно-розвиткової роботи, яка здійснюється спільними зусиллями всіх фахівців закладів дошкільної освіти та результатом якої є ефективний процес соціалізації дітей означеної категорії. Оскільки корекцією, на переконання І. Татяничкової, є «спеціально організований педагогічний процес, спрямований на послаблення, а в подальшому на подолання недоліків розвитку, запобігання їм та сприяння розвитку аномальної дитини у цілому з метою якнайбільшого наближення до норми» (Татяничкова, 2015: 262), то стосовно завдань дослідження такий процес спрямований на особистісне й соціальне становлення дошкільника, оволодіння ним соціальними уявленнями з використанням засвоєних мовних знань у різних мовно-комунікативних ситуаціях, формування його громадянських поглядів, переконань, здатність активно брати посильну участь у соціальних подіях і дотримуватися соціальних правил та норм поведінки, необхідних для сформованої соціально-громадянської компетентності. При цьому корекцію вважаємо необхідною самостійною складовою освітнього процесу закладу дошкільної освіти, оскільки відсутність цілеспрямованого коригування наявних у дітей порушень і попередження можливих відхилень у їхньому соціально-особистісному розвитку знижує ефективність соціалізації дітей дошкільного віку. Слідом за І. Татяничковою, сутність корекційно-розвивальної роботи визначаємо «на підставі її зв'язку з усіма основними компонентами системи освіти, що дає змогу відобразити в ній усі найважливіші закони педагогіки, принципи навчання й виховання, її мету, зміст, форми, методи і результати» (Татяничкова, 2015: 262). Під корекційно-розвитковою роботою розуміємо систему форм і методів, спрямованих на задоволення соціально-освітніх потреб дітей із загальним недорозвиненням мовлення, корекцію і компенсацію наявних у їхньому мовленні порушень, подолання загального недорозвинення мовлення через використання проектної технології та надання своєчасної комплексної допомоги у формуванні їхньої соціально-громадянської компетентності. Протягом усього формувального експерименту корекційно-розвиткову роботу спрямовували на виконання таких завдань: збагачення словника дітей соціально-громадянською лексикою та його активізацію, засвоєння основних елементів національної культури, усвідомлення себе як частини нації; формування навичок граматичного структурування й умінь використання інтонаційно-виразних засобів мови; формування в дітей базових понять про Батьківщину, громадянство, державу, уявлень про життя людей у суспільстві та громадянських якостей, розширення знань про суспільні правила та норми моральної поведінки, їх значення, відтворення соціальних стосунків в ігровій формі, вдосконалення навичок культури спілкування; розвиток мовлення дітей і формування уявлень про соціально-етичні норми і правила взаємодії з іншими людьми; формування в дітей умінь узгоджувати власні рольові дії і репліки щодо дій інших дітей, розуміння необхідності дотримання правил для спільної життєдіяльності.

З метою реалізації другої педагогічної умови щодо створення мовленнєво-розвивального середовища в логопедичних групах закладів дошкільної освіти через оптимізацію корекційного інструментарію та використання проектної діяльності передбачено:

- залучення до ефективної корекційно-розвиткової роботи з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення всіх суб'єктів освітнього процесу й урахування вікових та індивідуальних потреб і можливостей кожної дитини;
- розроблення проектів різноманітного спрямування з актуальних для дошкільників тем, спрямованих на задоволення соціально-освітніх потреб дітей із загальним недорозвиненням мовлення;
- забезпечення процесу формування соціально-громадянської компетентності старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення з урахуванням характеру індивідуальних і типологічних порушень дітей та основних характеристик мовленнєво-розвивального середовища закладу дошкільної освіти – варіативності, відкритості, різноплановості, інформативності, мобільності, технологічності, соціально-культурної та стимулювальної спрямованості, естетичної привабливості тощо;
- органічне поєднання проектної технології з використанням різноманітних інноваційних методів і прийомів (лялькотерапія, музикотерапія, танцювальна та пісочна терапія, арттерапія тощо) для збагачення комунікативних навичок та активізації мовлення з метою формування цілісної структури

мовленнєвої діяльності дітей у єдності компонентів соціально-громадянської компетентності. Отже, створення мовленнєво-розвивального середовища логопедичних груп закладів дошкільної освіти через оптимізацію корекційного інструментарію та використання проєктної діяльності є важливою педагогічною умовою формування соціально-громадянської компетентності дітей із загальним недорозвиненням мовлення.

Третьою умовою у дослідженні було визначено забезпечення взаємодії команди фахівців і батьків дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення в процесі формування їхньої соціально-громадянської компетентності під час провадження проєктної діяльності. Загалом термін «взаємодія» визначається як рівноцінний вплив її учасників один на одного, як процес двосторонньої діяльності, спрямованої на досягнення поставленої мети. У психологічному словнику термін «взаємодія» трактовано як «процес безпосереднього чи опосередкованого впливу об'єктів (суб'єктів) один на одного, що породжує їхню взаємну обумовленість і зв'язок» (Психологічний тлумачний словник, 2009: 44). Реалізація цієї умови передбачала підвищення педагогічної компетентності всіх учасників освітнього процесу, які беруть участь у вихованні та розвитку дітей дошкільного віку – вихователів, логопедів, психологів із питань організації мовленнєво-розвивального середовища логопедичних груп закладів дошкільної освіти, стратегії соціалізації дітей із мовленнєвими порушеннями. Для реалізації цієї умови з учасниками освітнього процесу було проведено семінар на тему «Формуємо соціально-громадянську компетентність дитини у проєктній діяльності». Під час реалізації семінару було впроваджено лекції для вихователів і логопедів закладів дошкільної освіти з відповідної тематики, інтерактивні заняття, мозковий штурм, проведено малу педагогічну раду «Правильна організація роботи команди фахівців та батьків дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення – гарант успішності формування соціально-громадянської компетентності дитини». Реалізація цієї умови також передбачала залучення батьків старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення до спільної корекційно-розвиткової роботи й організацію взаємодії з ними, пошук аспектів подолання наявних у дітей проблем, використання проєктної діяльності для стимулювання їхньої мовленнєвої активності, формування практичних навичок спілкування та взаємодії з урахуванням характеру індивідуальних і типологічних порушень дітей. При цьому спільна участь усіх суб'єктів освітнього процесу у проєктній діяльності забезпечила їхню суб'єкт-суб'єктну взаємодію, базовану на емоційно-ціннісних аспектах, що сприяло інтеріоризації соціальних знань дітей у їхні особистісні переконання та реалізації набутого ними соціального досвіду в реальних стосунках і взаємодії з людьми в соціумі. Проєкти, які реалізувалися в спільній діяльності дітей і дорослих – вихователів, батьків, логопедів, психологів та інших учасників (працівників центрів дитячої творчості, бібліотек, музеїв тощо), були наповнені різним змістом і мали різний склад учасників, але завдяки їм у дітей формувалися мотивація до участі разом із дорослими в громадському житті, пізнавальні інтереси й активна громадянська позиція. Результати експерименту показали ефективність реалізації означених педагогічних умов для формування соціально-громадянської компетентності в дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення в проєктній діяльності.

Висновки. Наукове обґрунтування педагогічних умов формування соціально-громадянської компетентності в дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення є основою моделювання процесу соціалізації дітей означеної категорії. При цьому найбільш ефективним вважаємо реалізацію корекційно-розвиткової роботи на засадах використання можливостей проєктної діяльності, яка сприяє особистісному й соціальному становленню дітей дошкільного віку, а також ефективному формуванню їхньої соціально-громадянської компетентності. Наявність мовленнєво-розвивального середовища в закладі дошкільної освіти забезпечує ефективність формування комунікативно-активної особистості дитини, сприяє її соціально-особистісному розвитку й активізує її комунікативну активність. Організація роботи з батьками, вихователями та логопедами сприяє підвищенню їхньої фахової компетентності з питань організації мовленнєво-розвивального середовища логопедичних груп закладів дошкільної освіти, стратегії соціалізації дітей із мовленнєвими порушеннями та формування їхньої соціально-громадянської компетентності у проєктній діяльності. Напрямом подальших наукових розвідок стане питання дослідження інших аспектів соціалізації дошкільників інших вікових категорій з різними видами порушення мовлення.

Література

- Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Харків : Прапор, 2009. 672 с.
- Супрун М. О. Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (кінець XIX – перша половина XX ст.) : монографія. Київ : Паливода А. В., 2005. 328 с.
- Татьянчикова І. Психолого-педагогічні основи соціалізації дітей з вадами інтелектуального розвитку : дис. ... доктора пед. наук. Київ, 2015. 485 с.

Pedagogical conditions for the formation of social and civic competence in older preschool children with speech disorders

Malysheva Daria

*Postgraduate Student at the Department of Pedagogics and Education Management
Admiral Makarov National University of Shipbuilding University, Mykolaiv, Ukraine*

This article emphasizes that one of the priority objectives of preschool education is the formation of a child's competencies, which enables them to become an active agent in transforming their own life and environment, to exercise the right to freedom of choice, and to act as a subject of their own life and interaction with peers and adults in a social environment. It is noted that social and civic competence in older preschool children is identified by the Basic Component of Preschool Education as a key competency. In this study, social and civic competence is conceptualized as an integrated characteristic of a preschool child's personality, which is manifested in their readiness to acquire social representations and relationships, and in their ability to participate meaningfully in social events. This competence is grounded in universal human values and is oriented toward the implementation of civic ideals, compliance with social rules, and adherence to norms of behavior in everyday life.

Based on a theoretical analysis of the nature and content of social and civic competence in preschool children with general speech underdevelopment, the study identifies the structural components of this competence: cognitive, communicative, and behavioral. Each of these components corresponds to specific criteria and indicators. The article substantiates and elaborates the pedagogical conditions necessary for the development of social and civic competence in older preschool children with speech disorders. These include: (1) organizing a personally oriented educational process within preschool groups, integrated with corrective and developmental work, to meet the socio-educational needs of children with speech underdevelopment; (2) creating a speech-developing environment in speech therapy groups through the optimization of corrective tools and the use of project-based learning; and (3) ensuring collaborative interaction among all professionals and the parents of preschoolers with general speech underdevelopment within the framework of project-based activities aimed at fostering their social and civic competence.

Keywords: *preschooler's social and civic competence, general speech underdevelopment, speech disorders, pedagogical conditions, corrective and developmental work.*

References

Psykhologichnyi tлумachnyi slovnyk naisosuchasnyshykh terminiv (2009). [Psychological explanatory dictionary of the most modern terms]. Kharkiv: Prapor.

Suprun, M.O. (2005). Korektsiine navchannia uchniv dopomizhnykh zakladiv osvity: Vytoky, stanovlennia ta rozvytok (kinets XIX – persha polovyna XX st.) [Remedial education for students of auxiliary educational institutions: Origins, formation, and development (late 19th – first half of the 20th century)]. Kyiv: Palyvoda A.V.

Tatianyukova, I. (2015). Psykholoho-pedahohichni osnovy sotsializatsii ditei z vadamy intelektualnoho rozvytku [Psychological and pedagogical foundations of socialization of children with intellectual disabilities]. Doctor's thesis. Kyiv.

Accepted: May 27, 2025